

KÖZLEMÉNYEK

Egy XV. század végi tankönyv példaszövegei Mátyás királyról. A XV. századi városi iskolákban sok helyütt tanították a *fogalmazást, levéltírást* az ezt igénylő tanulóknak. Kétféle tankönyv segítette ezeknek az ismereteknek az elsajátítását. Az egyik az „*ars dictandi*” tudományát tartalmazta, ennek nyomán a levél, illetőleg az írásmű fő részeit vették sorra, ezek szakszerű megszerkesztésének szabályait tanulmányozták. Egy másik tankönyv az így megtanult elméletet egészítette ki: a levél legfontosabb részét, a *mondanivaló részletes kifejtését* illusztrálta különféle tartalmú levélmintákkal.¹ A királyi és káptalani kancelláriák már századok óta ilyen formuláskönyvekkel dolgoztak, s a városok írásbeliségének széles körű kibontakozása és differenciálódása idején, a XV. század második felében viszont már nyomtatásban látnak napvilágot a városi polgárság érdekeit kifejező, az ő életük mindennapos eseményeit tükröző levelekből álló mintakönyvek. Ilyen Paulus NIAVIS leveleskönyve is.

Paulus NIAVIS (vagy NIVIS, SCHNEEVOGEL) jó nevű szász tanférfiú volt a XV. század végén.² Plauenben született, először szülővárosában tanult, majd az ingolstadt-i egyetemen, ahol 1479-ben bakkalaureátust szerzett. Ezután iskolát vezetett Lipcsében majd Halléban. 1486-ban a chemnitzi iskola rektora, majd pedig a lipcsei egyetemen tanít. 1490-ben Zittau város főjegyzője, 1497-ben pedig a bautzeni városi tanács egyik vezető tagja. Itt érte a halál 1517-ben

Tankönyveket is írt, retorikai és grammatikai jegyzeteket, történeti műveket, ókori klasszikus auktorokat rendezett sajtó alá. Nagy népszerűsége tett szert levélgyűjteménye, amely három részből áll: *Epistolae breves*, *Epistolae mediocres* és *Epistolae longiores*, tehát a szerző a levelek terjedelme szerint csoportosította összegyűjtött anyagát. Az egyes részek önálló kis kötetek, közös címe ezért nincs is a kiadványnak. A közepe és hosszabb leveleket tartalmazó köteteket a kolofon szerint 1494-ben nyomatta ki Lipcsében, Cunradus KACHELOFFEN nyomdájában.

A rövid levelekkel foglalkozó könyv — amelyben a MÁTYÁS királlyal kapcsolatos húsz levél található — megjelenési idejét és helyét több kiadásban nem jelezte a nyomdász. A HAIN-féle *Repertorium* ezért nem közöl róluk évszámadatot (11726, 11727, 11728.),

¹ Az „*ars dictandi*”-ról, valamint a formuláskönyvekről: MAKKAI László — MEZEY László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. Budapest 1960. 5 — 33. l. FINÁCZY Ernő: *A középkori nevelés története*. Budapest 1926. 190. l. Ludvig ROCKINGER: *Briefsteller und Formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts*. München 1863. Új kiadása: New York 1961. — Bő irodalomjegyzék: *Adalbertus Samaritanus. Praecepta dictaminum*. Kiadta Franz-Josef SCHMALE. Weimar 1961. 26 — 27. l.

² Paulus NIAVIS életrajzi adatai és művei: *Fortsetzung und Ergänzungen zu Ch. G. Jöchers allgemeines Gelehrten-Lexikon* von H. W. ROTERMUND. Hildesheim 1961. V. kötet, 604. oszlop.

PROCTOR sem (2887, 2888.), COPINGER viszont 1490-i megjelenésének tartja a HAINNál 11726-tal, PROCTORnál pedig 2887-tel jelzett kiadást.

Paulus NIAVIS művének ez a kiadása megvan a pannonhalmi Szent Benedekrendi Főkönyvtárban (a 122. B. 15/1—5. jelzetű kolligátumban, ezt a kötetet használtam), valamint az Országos Széchényi Könyvtárban, a 999. számú ősnymotatvány. Az itteni katalógus adatai szerint 1485—1500 közötti időkből származik.

A mű tartalmából azonban arra következtethetünk, hogy 1488 előtt aligha keletkezhetett. Az pedig valószínű, hogy megjelenésben megelőzte a bővebb terjedelmű levelek köteteit.³ A lipcei KACHELOFFEN tehát bizonyára 1488—1494 között nyomtatta ki Paulus NIAVIS művének ezt az első kiadását.

*

A kötetben tíz levél foglalkozik a magyar hadtörténeti irodalomban alig ismert *Glogow-i hadjárattal*. Ez volt MÁTYÁS uralkodásának utolsó, nagyobb szabású hadászati eseménye, melynek legkiemelkedőbb fegyverténye a sziléziai Glogow (Glogau, Glogavia) elfoglalása volt 1488-ban.⁴

MÁTYÁS, hogy CORVIN János számára uralkodói hatalmat biztosítson, meg akarta szerezni számára a sziléziai hercegségeket. E kisebb-nagyobb tartományok uralkodói azonban csak az erőszaknak és a fenyegetéseknek engedve mondtak le CORVIN János javára területeikről és uralkodói jogaikról. Ez volt az oka, hogy 1488 tavaszán fegyveres felkelés tört ki Sziléziában, amelynek élén a glogow-i hercegség ura, JÁNOS sagani herceg állt. MÁTYÁS rögtön Glogow alá küldte a híres fekete sereget. A csatározások elég sokáig tartottak, a város ostroma is hónapokon át húzódott: csak november 18-án sikerült azt Mátyás seregének elfoglalnia.

Rex vngarie aduersus ducem Johannem de sagana arma mouet

(F)ama est in patria nostra regem Vngarie aduersus ducem Johannem de sagana arma moturum: displicet toti schlesie sollicitaque est: et variis modis conatur an huiusce litem: ac principum discepcionem posset lenire. quid futurum sit deus nouit pacem omnes et precantur et optant. hec iam noua te seire tametsi minus iocunda scribereque ad te placuit. vale.

Responsio

(S)cribis rem non tantum duci Johanni periculum verumetiam toti schlesie presagientem. si prouintia: ciuitatesque in ea sapiunt summo laborabunt studio: nullique parcent labori donec principum illorum discordiam intercipient. alioquin agri deuastabuntur rapiuntur pecora. et nec amicus. nec hostis erit satis tutus. vale.

Epistola narrans exercitum de vngaria venisse in schlesiam

(V)erum erat presagium tuum vt veniente rege vngarie minus fore vel amicos tutos: vel hostes. quamprimum ex vngaria copie sunt educte omnis cessat mercatura. agri cultus relinquitur. viarum additus latronibus obsessi ac demum deuastantur et ville: et opida non satis munita. si leciora forent pre manibus. leciora quoque ad te scribere. vale.

Responsio

(D)oleo tam insigni terre: atque fructifere quod huiusmodi iam incomodum ab vngaris patitur Nec dubium est si rex ipse copias eduxerit. qui ferum populum predabundumque habet qui agri populabuntur ac tota schlesia varia subibit pericula Te oratum facio quamprimum possis quo se turba populique multitudo conferet significare velis, in quo maxime tuum erga me officium cognoseam. vale.

³ Paulus Niuvis is megjegyzi az Epistolae medioeres 1494-i kiadásának ajánlásában (lv.): „Pollicitus sum, vir honorande, in epistolis, quibus a breuitate nomen inditum, medioeres velle in medium afferre...”

⁴ Egyetlen részletes feldolgozása: TÓTH Zoltán: *Mátyás király idegen zsoldosserege (A fekete sereg)*. Budapest 1925. 265—305. l.

Epistola notificans regem vngarie magnam glogauiam obsedisse

(P)ostulasti te cerciorem redderem quid vngarie regis exercitus facturus: aut quo se recipere velit Illud iam et firmiter scio ipsam glogauiam magnam obsedisse. quae ciuitas melior est ducis Johannis de sagana. quam cum expugnauerit. facile est reliquas ciuitates obtinere. hec certa sunt et vera aliis narrare possis. vale.

Responsio

(P)ermagna me habet ammiratio qua velit confidentia dux Johannes regie potencie resistere. que cum solemnem vrbem wiennem sibi subiugauit latissimis fossis. muris subductis. ac flumine nauigabili septam facile opidum illud haud satis munitum contra hostium impetum obtinebit. Tu vero que in temporis tractu agentur ad me scribere non desine. vale.

De Glogauie deditioe

(F)rater meus minor natu pridie ex schlesia ad me venit retulit enim ducem Johannem de sagana fortiter quamque regis vngarie expeditione propulsasse. adeo vt ne vi quidem vrbem glogauiam expugnare potuit. sed nimium obsessa. demum eam fame cohercuit. et incole regi sese dederunt hec te scire volui.

Responsio

(A)ntiqua regis consuetudo est. plerasque vt ipse ciuitates quas obsessione infestat primum circumdat corona: ac nouissime fame torquet. sic wiennem: sic nouam ciuitatem: sicque alias vrbes plurimum insignes in deditioem redegit. Tu vero dabis operam vt quo se multitudo hec recipiet: aut contra quem arma mouere ad me scribas. vale.

Quod sarraceni in lusaciam se recipiunt

(Q)uamprimum Rex vngarie magnam glogauiam: ceteraque opida que ad ducatum ducis Johannis pertinebant sibi subiugavit sarracenos ad lusaciam traduxit: famaue et merchioni Johanni bellum indicere: ducibusque saxonie. hec apud nos diuulgata sunt. de quibus te certiorem facere placuit. vale.

Responsio

(S)arracenos esse in castris: atque adeo in fine ducatus principum nostrorum. ne obscurum quidem est. sed fere omnibus notum Idcirco principes nostri arma mouent. eisque obuiare statuerunt extimescenda sunt pericula. et maiora quam etas aut nostra vnquam nouit: aut progenitorum nostrorum: deus det pacem: tranquillaque tempora id omnes precamur. vale. (2. a—b., 3. a.)

A levelekből a háborútól való félelem szava hangzik ki: a háború nyomorúságot hoz. szétzilálja az országot, a hadviselők lerombolják a falvakat, a meg nem erősített városokat, elpusztítják a föld termését, az állatokat elhajtják, a földművelés lehetetlenné válik, az utak mellékét bűnözők lepik el, veszélybe kerül az ember élete: sem barát, sem ellenség nincs biztonságban.

A háborúskodás kezdetén még abban bíznak a város lakói, hogy békésen meg-egyeznek a fejedelmek. Később azonban a rettegés lesz úrrá rajtuk: mi lesz, ha MÁTYÁS „vad és prédára éhes” serege rájuk tör. A harc valóban sokáig tartott, s a levélíró számára a legemlékezetesebb mozzanat az *éhínség* volt, amely a hosszú ostrommal együtt járt. Jellemző, hogy a válaszevél Bécs és Bécsújhely ostromával kapcsolatosan szintén a kiéheztetés borzalmát idézi fel, hozzátéve, hogy MÁTYÁS szokásos haditaktikája volt ez. Más forrásokkal egybevág ez a megállapítás.⁵

Feltűnő, hogy a levelek szerint „szaracénok” is harcoltak MÁTYÁS seregében. A fekete sereg egyes hadtesteit rácokból, szerbekből álltak, valószínűleg őket nevezi Paulus

⁵ BONFINI: *Mátyás király. Tíz könyv a Magyar Történet-ből.* Budapest 1959. Fordította GERÉB László. 286., 287., 317. l.

NIAVIS szaracénoknak. Ez az elnevezés velük kapcsolatban más forrásokból is ismerős.⁶ A rác könnyűlovasság volt a huszárság őse, MÁTYÁS seregének gyorsan mozgó alakulata. Paulus NIAVIS levele szerint nagy feltűnést keltettek itt Sziléziában és Szászországban ezek a csapatok. E tény megcáfolja egyes hadtörténészek véleményét,⁷ akik szerint ilyen törökös harcmodorban harcoló csapatokat csak a déli hadszíntéren alkalmazott MÁTYÁS a törökök ellen, a nyugati seregek ellen viszont nehéz fegyverzetű seregetesteket vetett be.

Bár a levélíró nem szimpatizál MÁTYÁSSzal és seregével, a magyar király erejét mégis elismeri: könnyen elfoglalta Bécsset, a fővárost — írja —, pedig az hatalmas árkokkal, megerősített falakkal és hajózható folyóval volt körülvéve. A dicséret azonban nem MÁTYÁSnak szól, hanem a sagani hercegnek: ilyen nagy ellenféllel vette fel a harcot.

Egy korabeli szóbeszédéről is számot ad az egyik levél: JÁNOS sagani herceg birtokainak elfoglalása után MÁTYÁS serege Lausitzba vonult azzal a céllal, hogy megtámadja JÁNOS örgrófit, illetőleg a szász hercegségeket is. Ez is igazolja a többi forrás adatát: MÁTYÁS élete utolsó esztendejében nagy terveket szőtt ezekkel az északi területekkel.

*

A következő levélpár egy bizonyos *nagyarányú vereségről* számol be, amelyet a magyarok a törököktől szenvedtek.

De vngarorum ruina a turcis perpessa

(N)isi infidelium gens in populum cristi sepe numero victoriam obtinuit nunquam tamen cruce signati maiorem passi sunt ruina quam nostro euo. equidem permultos ipsi vngaros necarunt. qui antehac victores turcorum extiterunt meror enim quibusuis est accolis. quandoquidem simile ipsi periculum verentur. hec vt scires volui. et quo in statu intelliges esset ecclesia. vale.

Responsio

(?) ad feci litteras fletu meo. quibus iam innotuisti ecclesie casum. opinor profecto deum nobis irasci cum sponsam roseo eius redemptam sanguine violari sinit. magnitudo scelerum: ac hominum prauitas plagam illam meruit: atque vehementer demum timeo. in mortalium vita emendatur maiorem super nos euenturam correctionis castigationem. (7. b.)

Lehet, hogy ez a levél Várad 1474-i feldúlását említi,⁸ vagy talán az 1487-i esetet, amikor MÁTYÁS egész követségét — amely Konstantinápolyból tartott hazafelé — lekaszabolták a törökök a szendrői hídon. MÁTYÁS nem torolta meg a tekintélyén esett sérelmet, sőt biztosította a szultánt, hogy továbbra is jó viszonyban óhajt maradni vele. MÁTYÁS e gesztusa nagy port vert fel Európaszerte.⁹

Paulus NIAVIS leveléből lefojtott káröröm szól: íme, a győzők most legyőzöttekké váltak! MÁTYÁSnak pedig mintha az egyház védelmének elhanyagolását róná fel: egyezkedik a pogánnyal. Isten előzőleg hagyta — írja a válaszlevél —, hogy az egyházat („sponsam roseo eius redemptam sanguine”) bántalmazták, de most itt van érte a bünte-

⁶ Például a Catalogus abbatum Saganensium-ban: Mátyás Sziléziába küldte „embertelen, részben hitetlen, részben romlott hitű hadinépét, a szaracénok rabszolgáit, vezérük és kapitányuk Despoth volt (azaz Haraszti Ferenc szörényi bán), Szerbia hercege., akit a törökök elűztek.” Idézi Tóth i. m. 302. l.

⁷ Például GYALÓKAY Jenő: *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*. Mátyás király Emlékkönyv. Budapest 1940. 234. l.

⁸ FRAKNÓI Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora*. Budapest 1896. 254. l.

⁹ Az egész ügy okleveles anyagának részletes feldolgozása: GERÉZDI Rabán: *A magyar világi líra kezdetei*. Budapest 1962. 50–53. l.

tés. Nyilván Lipcsében is tudtak róla, hogy MÁTYÁS milyen feszült viszonyban állt ekkor a pápával.¹⁰

*

A következő levél és a rá adott válasz ugyancsak MÁTYÁS török politikájára vet fényt.

Rex vngarie indignatur principibus saxonie

(I)ndignatur rex vngarie principibus nostris. propterea quod extorsam iam pridem pecuniam a ciuitatibus contra turcos cesari porrexerunt. qui eum bello afficit. scripsit enim sanctissimo nisi et a talibus cessant turcos velle adducere. et infandum cristianis damnium inferre. illo semoto nihil est quod ad te scribere possum.

Responsio

(R)es abditata erat ciuitatibus: et omnino incognita: opinantur quique eam vt predicabant pecuniam pro cristiane religionis fide. et quod magis est. sumus coacti eam distribuere summam. deo certe committimus. qui omnia aperte habet cuius culpa id accidit. (9. a. — 9. b.)

MÁTYÁS — a levél szerint — megneheztelt a szász hercegekre, mivel a városokból a török elleni harc céljaira már előzőleg gyűjtött pénzt nem neki adták át, hanem FRIGYES császárnak, akinek valóban nem sok dolga akadt a törökkel. MÁTYÁS ezért — olvassuk — levelet akar írni a pápának, amelyben bejelenti: *emiatt tárgyalásokba kíván bocsátkozni a törökkel*, ami kimondhatatlan kárt jelent — Paulus NIAVIS szerint — az egész kereszténységre.

Átlátszó azonban a válaszlevél érvelése: bárkinek adják is ezt az összeget, az a fontos, hogy a keresztény hit védelmét szolgálja. Az egyház védelme csak ürügy, hiszen a saját hatalmát féltette a legkisebb német hercegség uralkodója is.

Mikor történhetett a levélben jelzett esemény? 1483-ban MÁTYÁS öt esztendőre békét kötött a törökkel. Ennek leteltével ismét hadjáratot tervezett ellenük, ennek bizonyára hírére is keltette, s ezért tartott igényt a szász városok „adó”-jára. 1488-ban azonban teljes erejét lefoglalta az ausztriai és a sziléziai háború, s újabb hároméves fegyvernyugvásban egyezett meg a szultánnal. Beváltotta tehát fenyegetését, amelyről leveleinkben — amely ezek szerint 1487—1488-i eseményeket idéz — olvashatunk.

*

Az utolsó hat levél a *bécsűjhelyi eseményekkel*, valamint azok távolabbi kihatásaival, a német birccdalcm és MÁTYÁS viszonyával foglalkozik.

Notificat Albertum saxonie ducem aduersus Mathiam vngarie regem arma mouere

(R)ogasti germane: et multo studio. si quando ad me aliqua et ammiratione digna: et auditu deferentur ad te per scriberem. dedi operam hactenus satis vt facerem desiderio tuo atque nudisterticus. ethiolus equé mihi. et amicitia: et propinquitate coniunctus scriperat Inclitum principem nostrum Albertum saxonie ducem. collum romano imperio subiecisse. onusque illud subiuisse. vt constantissimum opidum Neustat. miris modis vngaro resistens. e manibus crudelissimis matiesch possit liberari colligit exercitum ratispone. hec te scire volui. vale.

¹⁰ L. KARDOS Tibor: *A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában*. Századok 1951. 1—4. sz. GALLA Ferenc: *Mátyás király és a szentszék*. Mátyás király Emlékkönyv. Budapest 1940., újabban ELEKES Lajos: *Mátyás és kora*. Budapest 1956. 176. l.

Responsio

(F)rater amande: atque fortuna mea charior. grande facinus ad me scribis Nec minus mihi quam ceteris. quibus scriptiois tue copiam legendi feceram horrendum. audacia est: et confidencia mirabilis. ducem nostrum precellosum hoc negocium subiuisse. tu seis quam potens est: et bellicosus rex vngarie quam impaciens iniuriarum: siquando offendatur. Timendum est periculum imminens modo capitibus nostris Siquidem triumphante rege nec tuta manebit. nec quieta prouincia illa. hec verenda sunt certe. et que ego plurimum timeo. vale.

Epistola replicans

(R)epone timorem frater. atque ad spem te conuertere. non enim tantus subest timor: neque periculum Nam negocium imperii est. plusque cesarem quem ipsum ducem tangens. neque suo populo prelium aliquod ingreditur Sed cum eo quem imperiales vrbes: ac duces ordinati ad facinus hoc egregium destinabunt. quas ob res victoria in manibus est Nec romano imperio Mathiesch ille fraudulentulus resistet. quam cum fausto omnino perficitur summam laudem princeps illustris consequentur famaue eius efferetur vsque ad sidera. vale.

In precedentem replica

(P)erfectam opus magnificabis. serenum probabis vesperi diem retentum ostendes passerem: ceterum de dubiis nihil diffinies. velim profecto ne spes inanis nimium frater te extolleret. vt si aduersa acciderent asperitas eorum: et importunitas te non offenderent. nec imperiti rerum varia loquuntur Ego autem rumoribus credendum esse non censeo. donec res in lucem perducat.

Rursus in illam replicatio

(D)ormitat lepus apertis luminibus. pauet in altissimis arborum culminibus auicularum genus. et cancer ex intimis fluuii latibulis sonitu conti pellitur Sic quoque et tu timorosus in medio formidas romani imperii. audi obserco vt clare rem negociumque intelligas Totum sic fedus contraxit imperium vt si inceptum principis proclitaretur. et principes electores essent et ciuitates imperiales presidio. quare satis constat nullum se imminere periculum. vale.

Responsio

(?)etsi antehac vehementer timebam. suauissime frater, ne dux noster magnificus periculum aliquod subiret. auertisti tamen a me omnem timorem. quandoquidem intellexi rem illam fieri plus ab imperio romano quam a principe nostro. quare tibi gratiam habeo amplissimam quod ea ad me scripsisti. et quibus rebus vicissim tibi complacitum iri potero faciam semper. vale. (20. a. — 21. a.)

E sorozat levelei egy apró adattal talán kiegészíthetik a történettudomány eddigi megállapításait.

Bécsújellyel — tudjuk — nehezen boldogult MÁTYÁS. 1486 kora őszén már falai alatt állt seregével, s 1487 tavaszán még mindig nem érte el célját. Végre a védők június 29-én alkut kötöttek a királlyal: héthetes fegyverszünetben egyeztek meg. Ha ezalatt legalább 3000 emberből álló császári sereg a város kapujáig tud hatolni, akkor MÁTYÁS felhagy az ostrommal, ellenkező esetben a negyvenkilencedik napon a város megnyílik előtte.¹¹

Ezalatt ALBERT szász herceg vezetésével megindult a frankfurti birodalmi gyűlésen — még 1486-ban — megszavazott segélyhad, levelünk szerint a regensburgi sereg.

FRAKNÓI Vilmos szerint MÁTYÁS — a régebben közöttük fennálló barátságos viszonyra hivatkozva — találkozást ajánlott ALBERTnek, aki kapott az ajánlaton, mivel serege csak 3000 emberből állt. Többször tárgyaltak egymással, megegyezni azonban nem tudtak.¹²

¹¹ FRAKNÓI i. m. 276. l.

¹² Uo.

ELEKES Lajos is azt írja könyvében, hogy ALBERT csapatai „nem óhajtottak megütközni MÁTYÁS félelmetes híri hadaival. Vezetőjük harc helyett megpróbált békét közvetíteni a király és a császár között, majd — miután az utóbbi elutasította — elvonult Katonáival, MÁTYÁS kezén hagyva az elfoglalt területeket.”¹³

Paulus NIAVIS levelei szerint azonban ALBERT szándéka nem a tárgyalás volt; ellenkezőleg: „magára vállalva a német birodalom terheit”, védelmének feladatát, a regensburgi sereggel elindult Bécsújhely felé, hogy „csodálatos módon szembeszállva” a magyar királlyal, „ezt a sziklaszilárd várost kiszabadítsa Mátyás kegyetlen karmaiból”.

Erre utal a válaszevél is. „Nagy tett”-nek nevezi írója ALBERT vállalkozását, „bátorság és csodálatos vakmerőség” kell hozzá. „Te tudod — írja — milyen erős a mi kiváló hercegünk”, de azt is, „hogy a magyarok harcias királya nem riad vissza semmitől sem, ha szembe szállnak vele”. Sorsdöntő összecsapásról van itt szó, mert „ha győz a király, akkor semmi sem marad biztonságban, s oda ennek a tartománynak a békesége”.

Paulus NIAVIS szerint tehát — bizonyára a korabeli propaganda által befolyásolt közvélemény szavát tolmácsolja — ALBERT szász herceg fegyverrel próbálta felmenteni Bécsújhelyt. Nagy remények kísérték útját, ahogy az „epistola replicans”-ban olvashatjuk. Az egész német birodalom megmozdult, hogy MÁTYÁS útját állják nyugat felé. Levélírónk szerint döntő leszámolás készült Bécsújhely alatt, „erre a dicső tetre” elszánta magát a császár, a birodalmi hercegek, a városok és az egész nép. „A győzelem a kezünkben van!” — olvassuk a tudósításban — „Mátyás, ez a család, álnok, nem támad többé a birodalomra!” Nincs kétség felőle: „ha a vállalkozás szerencsésen végződik, a kiváló herceg a legnagyobb dicsőséget szerzi meg magának, s a hír a csillagokig emeli majd őt”. A közhelyek sorozata jelzi, hogy milyen időszerűnek, halaszthatatlannak érezték a MÁTYÁSSAL való leszámolást.

A válaszevél ennek ellenére mégis kissé borúlátó. „Ne ragadjon el a hiú remény” — olvassuk. Különbőféle kószá hírek járnak ugyanis a dolgok kedvezőtlen alakulásáról. „Ezeknek azonban nem kell hinni” — ajánlja.

De a két utolsó levél ismét bizakodó: „A rákot kiúzi folyóbeli mély rejtkehelyéről a csáklya hangja” — olvassuk a félre nem érthető hasonlatot, s Paulus NIAVIS biztosra veszi, hogy a MÁTYÁS elleni szövetség összeforrasztja az egész német birodalmat, ez elhárít minden veszedelmet, nagy erőt és segítséget adva a szász herceg vállalkozásának.

Bécsújhely közben — az egyezménynek megfelelően — mégis MÁTYÁSÉ lett, a király a negyvenkilencedik nap leteltével, augusztus 17-én bevonult a városba.

*

Mi a jelentősége tankönyvünk e leveleinek?

A már eddig is ismert, más forrásokból feltárt eseményeket az idézett példaszövegek új oldalról világítják meg. A szerző értesülései pontosak, azok értelmezésében viszont részrehajló. Adatait valószínűleg szóbeli közlésekből merítette, bizonyára különféle rendű-rangú emberektől hallotta az események elbeszélését, a szóbeszédet, a hozott-vitt híreket, az ezekhez fűzött vélekedéseket.

Paulus NIAVIS igen gyorsan reagált a kor eseményeire, azokat lezajlásuk után néhány évvel már szerepelteti könyvében, amelynek kéziratából — a kor szokásai szerint — valószínűleg már kinyomtatása előtti években is tanított. Ebben az időben is ritka azonban (s a következő századokban még inkább), hogy a kor „napi politikai” eseményei ilyen konkrét módon helyet kapjanak egy iskolás tankönyvben. Bizonyára most sem véletlenül történt. A szerző, aki a sziléziai Zittau város tanítója, s egyben jegyzője volt ekkor, levél-

¹³ ELEKES i. m. 174. l.

mintáival tudatosan MÁTYÁS hódításai, illetőleg utódai ellen akarta hangolni tanulóit, ezen keresztül a város lakóit, a közvéleményt.

De fel kell figyelniünk egy másik mozzanatra is. Paulus NIAVIS nem ok nélkül nyilatkozik ellenszenvvel MÁTYÁS sziléziai és ausztriai hadjáratairól. A hódító háború az ő országukat tette tönkre, az ő életüket keserítette meg, az ő munkájukat tette lehetetlenné. A dicsfényvel övezett nagy történelmi események háttéréből *egy egyszerű ember őszinte békevágya* szólal meg ezekben a levelekben.

MÉSZÁROS ISTVÁN

A magyar újságolvasók tájékoztatása a cenzúra kijátszásával 1797-ben. A *Magyar Kurír* 1797 június 27-i 51. számának utolsó (812.) oldalán a következő szerkesztői közlemény olvasható:

A közelebbi múlt posta napon, Juniusnak 23ikán egy olly szerencsétlenség érdekelte a *Magyar Kurirt*, melly sok érdemes olvasóit meg-szomorította, 's talán meg is sértette annyiban, hogy a' szokott napon nem vehették újságaikat. Ez a' szerencsétlenség ebből állott, hogy a' midőn dél után 4 órakor a' sajtóba akarta volna emelni az újság szedő legény az egyik formát, t. i. az árkusnak egyik oldalát, meg-botlott, a' táblát a' kezéből ki ejtette és két columnára való újság széllyel szóródott. Ezeknek újra való szedésekben tsak nem két egész óra telvén el, 6 órakor kezdődött a' nyomtatás, és mivel a' meg-határozott időre egészben ki nem készülhetett, és a' postára sem vitetődhetett az újság, felénél több a' mai [tehát 4 nappal későbbi] postára maradt. — A *N. Győrbe, Kőszögre, Kassára, Rimaszombatba, Miskóltzra, Egerbe, N. Károlyba, Veszprémbe, Székesfejérvárra*, 's ezen városakon túl járok, mellyeket tsumóba kötve és le petsételve szoktam küldeni, itt maradtak. — A *Debretzenbe, N. Váradra*, 's azon túl jároknak is tsak felét küldhettem el. — Mivel Budáig minden nap jár innen a' posta, más nap, t. i. *Szombaton*, a' *N. Győrbe, Komáromba* 's tovább, és a' *Veszprémbe*, 's *Székesfejérvárra* járokat tsak ugyan expedialtattam, a' többit pedig a' máj napon.

Mivel ezen hibának, sem nem az Iró, sem nem az újság szedő, hanem a' tsupa történet volt az oka, egész bizodalommal vagon az eránt a' *Magyar Kurir*, hogy az ő Érd. Olvasói meg-fognak néki engedni.

A mentegetődző szöveg önmagában is érdekes volna, hiszen jellemző részleteket mond el az újság nyomtatási és terjesztési körülményeiről. A szedés ütemét (fél ívnel két óra) a kor viszonyaihoz és a kéziszedés általános tempójához képest elég gyorsnak láthatjuk; az sem érdekeltlen, hogy a lap a postára készítés napjának késő délutáni óráiban készül el. Bizonyoságot kapunk arról is, hogy valóban a postajáratok üteme az oka, hogy az újságok hetenként kétszer jelennek meg. Ha ugyanis csak Budáig kellene továbbítani a lapot, vagy ha a terjesztés kizárólag a dunántúli nagyobb városokra — Pozsony, Győr, Komárom — szorítkoznék, a magyar politikai sajtó is korábban tért volna át a naponkénti megjelenésre s ezzel követte volna a fejlettebb nyugati újságokat, amelyek egyfelől jobb közlekedési viszonyokkal számolhattak, de másfelől közönségük is főleg városi volt (tehát az újság székhelyén élő, posta nélkül is elérhető), nem diaszpórában, falusi kuriákban elszórtan élő nemesség, mint nálunk. A fejlődés foka — mint ez a kis tény is bizonyítja — mindig megfelel a társadalom állapotának és a gazdasági-technikai feltételeknek.

A csomagolás, az irányítás technikai teendőinek lebonyolításához is kulcsot ad DECSY Sámuel mentegetődzése.

Azonban, amennyire pontosak a nyomtatási és terjesztési technikára vonatkozó részletek a kis hírben — annyira nem felel meg a valóságnak a közlés lényege. Szándékos félrevezetés a célja a D. D. S. betűkkel aláírt szerkesztő — Dr. DECSY Sámuel — magyarázkodásának. Ugyanis nem a szedő botlott meg, hanem súlyosabb, politikai természetű baleset történt, s ez mind a kor politikai történetére, mind sajtótörténetére jellemző.

Az eset valóságos háttérét egy 1798-ból való kancelláriai akta deríti fel.¹ Ez tar-

talmazza DIENES Sámuel udvari ágens² feljelentését, amelyben azzal vádolja DECSYt, hogy az 1797 június 23-i 50. számú *Magyar Kurirt* két kiadásban jelentette meg; az egyik egyezik a cenzúrának bemutatott szöveggel, a másikban azonban DECSY benne hagyott egy olyan hírt, amelynek a közlését a cenzúra megtiltotta.

Tehát nem a szedő botlása okozta azt, hogy a lap példányait két ütemben (és már előre bizonyítottan vehetjük, hogy két változatban) küldték szét.

A vizsgálat folyamán DECSY mégis megkísérli a kancellária előtt is a szedőre hárítani a felelősséget, de más fogalmazásban, mint ahogyan azt az előfizetőkkel közölte. Azt mondja a kihallgatáson, hogy a szedő — név szerint CSÁTI György — tévedésből kiszedte a cikket, amelynek a kéziratára a cenzor nem adta meg az *admittiturt*. Szerencsére ő, DECSY, a tévedést idejében észrevette, a már kinyomott [!] hibás számokat visszatartotta, a vétkes szedőt pedig elbocsátotta. Így adja elő védekezését a kancellária rövid úton hozzá intézett megkeresésére — 1798 május 25-én, tehát majdnem egy évvel a kritikus szám megjelenése után. Együttal viszont-feljelentést tesz GÖRÖG Dömötör és KERÉKES Sámuel, a *Magyar Hírmondó* — a másik bécsi magyar újság — szerkesztői és kiadói ellen, — mert arra gyanakszik, hogy ők voltak vele szemben a feljelentők, — akik állítása szerint több oldalnyi hasonlóan tiltott szöveget küldtek szét Magyarországra. Mellékeli a kritikus laprészt, amely arról szól, hogy BERNADOTTE,³ mint bécsi francia követ, kitűzte a francia trikolor, a forradalom zászlóját és azt a bécsi nép letépte. A feljelentéshez mellékelte „fél-árkusra” [a terjedelem tehát ugyanakkora, mint a Magyar Kurirnál!] ráírták GÖRÖGÉK, hogy azt még nem nyomták ki, ezért kérik visszaküldését.

DECSY és a kancellária is tovább nyomoz: utóbbi az elbocsájtott és állítólag Debrecenbe költözött szedő, valamint a lap- illetve (a *Magyar Hírmondó* esetében) kefelevonat-példányok után, amelyeket Győrben, Pozsonyban és Komáromban keres — előbbi feljelentője után: a feljelentéssel GÖRÖGÉKEN kívül CSÁTIt, az elbocsájtott szedőt és — DIENEST gyanúsítja. Láttuk, hogy az utóbbi gyanúsított állt valóban a feljelentés mögött. DECSY — akivel ezt természetesen nem közölték — találgatásokra volt utalva, a kancellária viszont az alája rendelt megyei és városi hatóságokon keresztül megbízható értesülést szerez arról, hogy Pozsonyban és Komáromban valóban találtak a cenzúra kijátszásával, eredeti szövegükben kinyomtatott példányokat a *Magyar Kurir*ből.⁴ Az is bebizonyosodott, hogy valóban küldött GÖRÖG is tudósítást kefelevonat formájában a BERNADOTTE-esetről három „magas állású férfiúnak”, t. i. a kalocsai érseknek az erdélyi kormányzónak és a munkácsi püspöknek.⁵

GÖRÖG azzal védekezik, hogy ez a kefelevonatban maradt tudósítás a *Magyar Hírmondó*ban sohasem jelent meg; ő az újság szerkesztésével különben sem foglalkozik, tehát nem tudja, mit engedett meg a cenzúra, mit nem.

A kancellária végül⁶ mind a két újságnak megbocsát az immár egy éve történt kihágásért, de figyelmeztetésben részesíti őket, hogy hasonló a jövőben ne forduljon elő.

Az eset egyik történelmi tanulsága, hogy a bécsi magyar lapok között, de sőt a szerkesztőségek kebelében is éles üzleti és személyi versengés dúlt, amit más adatok is

¹ Kanc. 5244/798. Az akták kivonatát GORIUPP Alice engedélyével kiadatlan gyűjteményéből vesszük.

² DIENES Sámuel, ágens az erdélyi kancelláriánál, 1874-ben Heidelbergben diák, természettudományos, munkák írója és fordítója, *Sokrates redivivus* c. vers szerzője. SZINNYEI: Magyar írók. Szinnyei D. szerkesztői munkásságáról nem tud.

³ Minden bizonnyal a francia forradalmi majd császári hadsereg híres tábornoka, majd marsallja, BERNADOTTE CHARLES, a későbbi svéd király, a ma is uralkodó svéd dinasztia alapítója.

⁴ Kanc. 5625, 5786, 5788, 5920, 6138/798.

⁵ Az érsek „a fiatal Kollonits” — bizonyára az, aki mellett GÖRÖG nevelésködött.

⁶ 6139/798.

bizonyítanak.⁷ DECSY helyesen sejtette feljelentőjét DIENESben, aki segédszerkesztője volt és jövedelmét féltette a *Magyar Kurir* és a *Bécsi Magyar Mercurius* (a harmadik Bécsben megjelenő magyar lap) egyesítésétől. Az egyesítésről ugyanis éppen ekkor folytak a tárgyalások, a kancellária tudtával és beleegyezésével.⁸ Az ügyet lezáró aktában 1798. július 6-án a kancellária külön kifejezetten utal arra, hogy az egyesülésnek — az éppen lefolyt vizsgálat DECSYre nézve terhelő eredménye ellenére — nem lesz akadálya és a jövőben a *Magyar Kurirt* DECSY és PÁNCZÉL felváltva szerkesztik.⁹

DECSY minden bizonnyal helyesen gyanította, hogy az egész vizsgálat elindítója — a vizsgálaté, amely csak egy évvel a vád tárgyát képező eset után indult meg — DIENES kenyérféltése volt.¹⁰

De ugyanilyen kenyérféltést tükröznek az akták az egyes szerkesztők között is, DECSY és a GÖRÖG—KEREKES-együttes viszonyában. Az utóbbival, tehát a *Magyar Hírmondó* szerkesztőségével kapcsolatban érdekes még GÖRÖGnek az a kijelentése, hogy ő a szerkesztésben ekkor már nem vesz részt, hanem azt egészen KEREKES intézi. Sőt, ezt a bejelentését a kancellária is tudomásul veszi, a DIENES—DECSY ügyet lezáró aktában: KEREKES a hibás, amiért GÖRÖGnek megmutatta (!) a betiltott cikk levonatát, a jövőben a cenzúra előtt mindig őt fogják felelőssé tenni. Viszont az is tény, hogy a laptól csak 1803-ban, annak végleges megszűnésekor válik meg GÖRÖG, és KEREKES 1800-ban bekövetkezett halálakor GÖRÖG keres új szerkesztőtársat.¹¹ Lehet, hogy GÖRÖG csak az engedély nélküli kefelevonat terjesztéséért akarta elhárítani a felelősséget magáról; másfelől az is lehet, hogy ebben az időben idejének nagyobb részét — terhes szerkesztői elfoglaltsága mellett — a *Magyar Hírmondó* képmellékleteire, az azzal kapcsolatos rézmetszői munka irányítására kellett fordítania.¹² A kérdés további megvizsgálást érdemelne. Mindenképpen arra mutatnak a fejlemények, hogy GÖRÖG a kancelláriánál különös tekintélynek örvendett, szerkesztőversenyhársaival való hivatalos vitáiban mások is ő maradt a győztes.¹³

A BERNADOTTE-eset legfontosabb tanulsága azonban az, hogy annak megítélése szükségképpen más volt Bécsben, mint Magyarországon. 1797 a Campo—Formio-i béke éve, az Ausztriát Napóleon háborúi során ért első megalázó csapásé!¹⁴ A császárhű bécsiek — akik ekkor már elfelejtették saját forradalmi gondolataikat és 1793-ban elfojtott jakobinus-mozgalmaikat, viszont egyre közelebbről érezték a forradalom elleni intervencióért visszasújtó francia hadak hatalmát — nem nézhették jó szemmel a trikolóros tüntetést. Nem úgy a magyar középnemesség, amelynek legjobbjai közül néhány még mindig börtönben ült azokért az eszmékért, amelyeket ő sokkal komolyabban vett, mint a bécsiek — és amely nemességtől éppen akkor insurrectiót kívántak a császár

⁷ Így többek közt utánnomási és plágium-viták pl. *Magyar Kurir* 1791. dec. 13. 1750. l.

⁸ L. 6. jegyz. Az egyesítés iránt DECSY és PÁNCZÉL Dániel között kötött és eddig szintén nem publikált szerződés az 5362/1813. sz. kancelláriai irat mellett maradt fenn.

⁹ Az egyesítés történetéről l. még FERENCY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig*. Budapest 1887. 49. l.

¹⁰ Már SZACSNAVY ellen is hasonlóképpen intrikált saját segédszerkesztője, DOBSA. L. TARDY Lajos: *Egy XVIII. század végi magyar újságíró és könyvtáros élete és munkássága*. Magy. Könyvszle. 1966. 349—362. l.

¹¹ FERENCY: *I. m.* 58. l.

¹² Maga is ezt írja a lap megszűnését bejelentő cikkében, 1803-ban. L. D. SZEMZŐ Piroska: *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei*. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1953. Budapest 1954. 159. l.

¹³ A *Magyar Kurir* és a cenzúra 1787—1793. Magy. Könyvszle. 1967. 1. sz.

¹⁴ L. pl. EDER, Karl: *Der Liberalismus in Alt Österreich*. Wien—München 1955. 60—61. l. Világtörténet. [Vszemirnaja isztorija.] Főszerk. J. Mihajlovics ZSUKOV. Budapest 1964, VI. köt. 61. l.

védelmére. A két magyar lap francia vonatkozású híre tehát elsősorban nem mint cenzúra-történeti adat fontos, hanem mint a magyar újságolvasók igényéről és érdeklődéséről fennmaradt nem túl bőséges emlékek egyike. Azt bizonyítja, hogy mindkét Bécsben kiadott magyar újság szerkesztői tudták, hogy a magyar újságolvasók még mindig a messzi, Bécsen túl lefolyó eseményekre függesztik „vigyázó szemüket”. Még mindig onnan várták a felszabadulást. A magyar újságolvasók rétege elég jelentős volt már ekkor ahhoz, hogy érdeklődését a szerkesztők jónak lássák figyelembe venni és a cenzúra ellenére is módot keresni a kielégítésére. Az újságírás a XVIII. század utolsó éveiben már Magyarországon is írók és olvasók közös ügye volt: nem egyoldalú és a hatalomhoz alkalmazkodó beszámolás, hanem gondolatalkító, vitát ébresztő eszmecsere.

DEZSÉNYI BÉLA

Marx-cikk a pozsonyi Hírnökben. A tudományos szocializmus megalapítói közl-ezideig csak ENGELS első önálló könyvének (*Die Lage der arbeitenden Klasse in England*) korai magyar visszhangját ismerjük az 1848-i polgári forradalom előtti évekből. Itt a felderítés munkája ENGELS fiatalkori művével kapcsolatban nemcsak utalásokat hozott felszínre¹, hanem fordítástöredékeket is.² LUKÁCSY Sándor kutatásai e téren nyilvánvalóvá teszik, hogy reformkori kapitalizálódásunk idején a figyelem tudatosan fordul ENGELS alkotása felé, és a tőle idézett tények is — miként általában a gazdasági-társadalmi problémák viszonyában a nyugati írók és közgazdászok munkáiból vett adatok és érvek — aszerint polarizálódnak, vajon a haladó szemlélet vagy a konzervatív irány használja-e fel őket álláspontja támogatására. Legújabban már 1845-höz, *A munkásosztály helyzete Angliában* megjelenésének évéhez köthetjük ENGELS magyar ismeretét.³ A Magyar Irodalomtörténetnek csak hírlapcímét és évszámot feltüntető rámutatása minden bizonynyal a *Budapesti Híradónak* arra a vezércikkére utal, amely hatásosan szemlélteti, miképp szolgálhat bizonyító tételül az antikapitalista tendenciáknak egy, a pauperizmus sötét képeit felvillantó közleményben annak az ENGELSnek a műve, aki könyvének előszavában világosan megfogalmazza szándékát: azért kell feltárni az angol munkásosztály helyzetét, hogy a proletariátus nyomorának ismerete szilárd alapot teremtsen a szocialista elméletek számára.⁴ A vezércikkíró szerint szükség van iparra, de az ipar nem lehet államcél. Az állam fő feladata, hogy az emberek állandó boldogságát biztosítsa. Viszont az ipar nem boldogít. Constantin PECQUEUR francia szocialista közgazdász⁵ adatai alapján mutat rá a munkásnyomorra, és azoknak, akik a kiemelt számadatok után még kételkednének, újabb tájékoztató forrást ajánl: „tessék Engels F. e című munkáját olvasni: »Die Lage der arbeitenden Klassen [!] in England. Nach eigener [!] Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845.« akkor a műipar philosophiájáról velünk szivesebben fog elmélkedni: ha vajjon lehet é, kell é, hasznos é az angol műipart mindenütt terjeszteni?”⁶

MARX korábban, más területen és leplezettebben jelentkezik irodalmunkban. Csak egy közös vonása van a korai ENGELS-ismerettel; az ő frását is a konzervatív sajtó használja fel elsőnek, mégpedig példaragon a cenzúra engedékenységének igazolására

¹ KOMLÓS Aladár: *Kemény és Engels*. Irod. tört. 1949. 122. (Benne: SZOKOLAY István említi elsőnek Engels művét 1846-ban)

² LUKÁCSY Sándor: *Európai szellem-reformkori olvasók*. Könyvbarát 1957. nov. szám 26; *Új: Engels első magyar olvasói*. Valóság 1961. 107. l.

³ *A magyar irodalom története III.* Bp. 1965. 588. l.

⁴ *Marx—Engels Művei* [= MEM] II. Bp. 1958. 220. l.

⁵ MARX: *A tőke*. Bp. 1948. 898. l.

⁶ *Budapesti Híradó* 1845. II. 399. dec. 19-i sz.

A *Leipziger Allgemeine Zeitung*ot 1842. december 18-án kabinetparanccsal kitiltották Poroszország területéről. A haladó polgári lap porosz földi elnémitásának közvetlen oka Herwegh ama levelének közzététele volt, amelyben a költő IV. FRIGYES VILMOST tájékoztatta a maga köztársasági érzelmeiről.⁷ MARX mint a *Rheinische Zeitung* főszerkesztője a lap 1843. január 1-i számában *-gal jelzett cikkében (*Das Verbot der „Leipziger Allgemeine Zeitung“ für den preußischen Staat*)⁸ foglalkozik a cenzuramentesség hiú ábrándjait cáfoló kérdéssel. Nyitó sorai után a kabinetparancs alapjául felsorakoztatott fő kifogásokat veszi számba: A *Leipziger Allgemeine Zeitung* mindenfélét hírszettel; híreinek legalább a fele hamisnak bizonyul; nem marad meg a tényeknél, hanem a hajtórugókat is keresi; akármennyire hamis is sokszor az ítélete, mindig a csalhatatlanság pátoaszával és a leggyűlölködőbb szenvedéllyel mondja ki; viselkedése állhatatlan, indiszkrét, éretlen. MARX ezután a népsajtó élettani jelenségeit fejtegeti:

„Feltéve, hogy ezek a vádak mind megalapozottak, felvetődik a kérdés: vajon ezek a vádak a »Leipziger Allgemeine Zeitung« önkényes jellege⁹ ellen irányulnak, vagy talán inkább a csak most születő fiatal népsajtó szükségszerű jellege ellen? [Csak egy bizonyos fajta sajtó létéről van-e szó, vagy a valóságos sajtó, azaz a népsajtó nemlétéről?]»¹⁰

A francia sajtó, az angol sajtó, minden sajtó ugyanúgy kezdte, mint a német sajtó, és mindegyikük ellen joggal felmerülhettek és fel is merültek ugyanezek a kifogások. A sajtó nem egyéb és ne is legyen egyéb, mint a hangos, persze »gyakran szenvedélyes és kifejezőmódjában túlzó, melléfogó mindennapi gondolkozása és érzése egy valóban népként gondolkozó népnek«. [Ezért olyan, mint az élet, mindig létrejövő, sosem kész.] Benne él a népben és becsületesen együtt érzi vele minden reményét és félelmét, szeretetét és gyűlöletét, örömét és bánatát. Amit reménykedve és félve elles, azt hangosan hírül adja és hevesen, szenvedélyesen, egyoldalúan, ahogy azt pillanatnyi kedélye és gondolatai diktálják, ítéletet mond róla. Ha ma tévesen közöl tényeket és tévesen ítél, holnap helyreigazítja. [A sajtó a voltaképpeni »természetadta« politika, amelyet pedig ellenfelei különben szeretni szoktak.]

Azok a kifogások, amelyek a fiatal »sajtót« az utóbbi napokban egymás után érték, kölcsönösen agyonütik egymást. Lám, mondták, milyen szilárd, mértéktartó, határozott politikát követnek az angol és a francia lapok. A valóságos életen alapulnak, nézetük egy meglevő kész hatalom nézete, nem tömik doktrínákkal a népet, ők valóságos doktrínái a népnek és pártjainak. Nálatok azonban nem az a helyzet, hogy kimondjátok a nép gondolatait, érdekeit, ti előbb csináljátok azokat, vagy inkább ráfogjátok a népre. Ti teremtetek a pártszellemet, nemhogy annak teremtményei vagytok. Így a sajtónak hol azt vetitek szemére, hogy nincsenek politikai pártok, hol azt, hogy ezen a hiányon segíteni akar és politikai pártokat akar teremteni. De ez magától értetődik.] Ahol a sajtó fiatal ott fiatal a népszellem, és egy éppencsak ébredező népszellem mindennapi hangos politikai gondolkozása éretlenebb, formátlanabb, elsietettebb lesz, mint egy olyan népszellemé, amely politikai harcokban naggyá, erőssé és magabiztossá lett. [Mindenekelőtt az a nép, amelynek politikai érzéke még csak ébredszik, kevésbé érdeklődik az iránt, hogy egy-egy esemény tényleg megtörtént-e, mint erkölcsi lelke iránt, mellyel hat; akár tény, akár mese, a nép gondolatainak, aggodalmainak, reményeinek megtestesülése, igaz mese marad.] A nép ezt a maga lényegét látja tükrözve sajtója lényegében, és ahol ezt nem látja, mint valami lényegtelen nem méltatja figyelemre, [mert egy nép nem hagyja magát becsapni.] Ha tehát naponta kompromittálja is magát a fiatal sajtó, ha ebbe a sajtóba rossz szenvedélyek hatolnak is be, a nép mégis meglátja benne saját állapotát, és tudja, hogy minden méreg ellenére, amit a rosszakarat vagy az oktalanság belevisz, lényege mindig igaz és tisztá marad, és mindig mozgásban levő, mindig teljes áramlásában a méreg igazsággá

⁷ MEM I. 603. — Hírlaptudósításaink az általános okokat említik: „minden határokon túlesapongó gáncsolódási láz” ütközött ki a Poroszország ellen írt cikkekből (*Hírnök* 1843. jan. 9-i sz. 3); az ellenséges irányú közlemények, mindenekelőtt a porosz bürokrácia sajtószabadságellenes törekvéseiről közölt cikk adott alkalmat a rendelet kibocsátására (*Pesti Hírlap* 1843, 30. jan. 12-i sz.); a lap következetesen gyanúsítható és rágalmozó cikkeket hozott Poroszországról (*Jelenkor* 1843. 18. jan 15-i sz. 18).

⁸ MARX—ENGELS *Werke I.* Berlin 1957. 1521.

⁹ A dült betűkkel szedett kifejezéseket MARX emelte ki.

¹⁰ A szegletes zárójelbe tett szövegrészek a későbbi összevetést segítik.

és gyógyító orvossággá válik. [Tudja, hogy sajtója az ő bűneit hordozza, érte alacsonyítja le magát és az ő dicsőségére, előkelőségéről, önélégültségéről és megcáfolhatatlanságról lemondva, képviseli a jelenkor tövisei között az erkölcsi szellem rózsáját.]

Azokat a kifogásokat tehát, amelyek a »Leipziger Allgemeine Zeitung«-ot érték, a fiatal népsajtó, tehát a valóságos sajtó elleni kifogásoknak kell tekintenünk, mert magától értetődik, hogy a sajtó nem válhat valóságos sajtóvá, míg végig nem megy szükségszerű, a lényegén alapuló fejlődési stádiumain. A népsajtó elvetését azonban a politikai népszellem elvetésének kell nyilvánítanunk. Cikkünk elején mégis azt mondtuk, hogy a német sajtó kilátásai *látszólag* komorak. És így is van, mert a harc egy létezés ellen az *első formája* elismerésének, valóságának és hatalmának. És csak a harc győzheti meg mind a kormányzatot, mind a népet és magát a sajtót a sajtó valóságos és szükségszerű jogosultságáról. Csak az mutathatja meg, hogy engedmény, vagy szükségszerűség, illúzió, vagy igazság-e a sajtó.”¹¹

A lipcsei újság sorsa izgalmas sajtóüggyé szélesedett. MARX polemikus cikksorozata tanúskodik róla.¹² A pozsonyi *Hírnök* érdeklődése is fennakad a kérdésen, és szemelvényekből meg idézetekből összeszerkesztett átnézetet tesz közzé, hogy tükröztesse a német sajtó és a cenzúra viszonyát. A lap 1843. január 23-án megjelent 7. számának *Kis Futár*-rovatában folytatásos¹³ tárcacikk kezdődik *A német hírlapi sajtó kicsapongásai* címmel. Benne az ismeretlen tárcáíró egyrészt olyan hírlapi megnyilatkozásokat ismételt, amelyek a reakció irányából közelítik meg a problémát, s ítélik el a „kicsapongásokat”, másrészt olyan sajtóhangokat közvetít, amelyekben a haladó kritika demonstrálja a „kicsapongások” valóságát. Így kerül aztán a szemlében közös égbolt alá a forradalmi demokrata *Rheinische Zeitung* és a *Rhein- und Moselzeitung* című katolikus napilap. Ez utóbbi a rágalmazó szabadelvűség hirdetői és a politikai sansculottizmus elemei ellen a még szigorúbb ellenőrzés szükségének gondolatát is megpendíti. A *Berliner Literarische Zeitung* általánosságban tartott alapról helyesel: A júdásfajú szabadsági apostolok eredeti értelmükből kivetkőzhetnek minden kérdést, a kormány rendeleteit gúnyolják, pletykákat koholnak. Ilyen módon akarják magukat méltóvá tenni az unalomig igényelt sajtószabadságra. A baloldali hegelianusok folyóiratának a *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*nak ideológiai vonásai a „lipcsei hírlap... hivatalos cikke”¹⁴ alapján rajzolódni ki: Mindent tagad, aláássa a keresztény állam alapjait, megveti a monarchiai kormányhatalmat, bámulja Franciaországot, de nem a kormányát, hanem a nép egy részében mutatkozó felforgató irányt. S mégis panaszkodik a cenzúra miatt. A kormány a hazának és az alkotmánynak tartozott azzal, hogy a folyóirat további fennmaradását nem engedélyezte. E hangok közé ékelődik MARX elméleti okfejtése.

A *Hírnök* tárcacikke a *Rheinische Zeitung* magatartásának szemléltetésére lefordítja MARX idézett cikkének érdemi részét. De nem hiánytalanul.¹⁵ Egy helyütt hosszabb részletet, másutt mondatokat kihagy, itt-ott mondatösszevonással ülteti át magyarra a szöveget, néhol pontatlan kifejezéseket használ: a *Volk* szót gyakran *nemzettel*, a *Volkgeist* összetétele *nemzetszellemmel* (de egy ízben *népszellemmel*) fordítja, s van úgy, hogy szándékosan enyhíti a szó tartalmát: a *Kampf* helyén a *vita* szó áll. De még így is, ebben az alakban is az első magyar nyelvű marxi szöveggel szembeállíthatjuk magunkat.

A pozsonyi tárcá bevezető szakasza az idézetgyűjtemény összeállításának és rendeltetésének szempontját rögzíti: „A porosz hírlapok igen szabadelműleg véleményeznek azon rendelmény felől, minél fogva a lipcs[e]i Allg. Zeitung Poroszországból eltílt-

¹¹ MEM I. 152—154.

¹² Uo. 154—170.

¹³ Jan. 26-i 8. és febr. 6-i 11. sz.

¹⁴ A *Leipziger Allgemeine Zeitung* e címen csak 1843. ápr. 1-én szűnt meg. MEM I. 603. — A *Deutsche Jahrbücher* betiltásáról szóló hivatalos közleményt Wigand, a folyóirat kiadója és Ruge, a szerkesztő tette közzé (*Pesti Hírlap* 1843. 46. jan. 19-i sz. 46).

¹⁵ L. a MARX-szövegben szegletes zárójelbe tett részeket.

tott: miből eléggé kiviláglik, hogy ezen tilalom a sajtóra általánosan kórlatózólag nem hatott. Mit figyelmünkre méltatván, jelen korunkban közérdekűnek tartók, némelly porosz hirlapokban nyilatkozott eziránti nézeteket kiemelve, tisztelt olvasóinkkal közleni a nélkül, hogy ezeknek személyes szempontbóli méltánylásába ereszkednénk.”

MARX cikkének tolmácsolását a következő mondat vezeti be: „A Rheinische Zeitung pedig ugyanezen tárgy felől így eszmélkedik.”¹⁶

Maga a szöveg ekképpen hangzik:

„Megengedve mindezen vádak alaposságát, kérdezhetnők: valljon a Leipziger Allgemeine Zeitung önkényes jellemét illetik-e ezen vádak, vagy nem inkább a még csak keletkező fiatal népsajtónak szükségképi jelleme ellen intéztetvék? A francz, angol s minden egyéb sajtó ugyanazon alakban s modorban keletkezett, mint a német sajtó, és mindazon szemrehányásokat megérdemlette s meg is nyerte. A sajtó nem más, de ne is legyen más, mint egy nemzetileg okoskodó nemzet mindennapi gondolatának s érzelmeinek hangos, ámbár néha szenvedélyes és kifejezéseiben túlzó s tévelygő nyilatkozata. A népnek keblében élén, annak minden reményét s félelmét, minden szerelmét s gyűlöletét, minden örömet s fájdalmát igaz egyaránt érzi. Mit remélve s féltve felfogott, azt azonnal hangosan hirdetvén, hevesen, szenvedélyesen s egyoldalúlag bírálja a szerint, mint épen kedélye s észtehetsége ingereltetve, a ma előadott tények s bírálatok tévedéseit holnap önmaga megczáfolván. Hol a sajtó még fiatal, ott fiatal a nemzetszellem is, mellynek naponkinti hangos political véleményezése mindig készültlenebb, formátlanabb s hebehurgyásabb leend, mint millyen az egy political küzdelem közt emelkedett, izmosodott s önbizonyosodott nemzetszellemnél alakult. Akárhogy következetlenkedjék tehát naponkint a fiatal sajtó, legyen ez gonosz szenvedélyektől áthatva, a nép azért mégis ezt tartja ön állapota tükrözetének s hol ezt föl nem lelné, ott a sajtót hasztalanságkint részvétre sem méltatná, jól tudván, hogy minden gonoszság s tudatlanság becsem-pészti mirigy mellett, a sajtó lényegessége mindig igaz s tiszta marad és mirigye annak szünetlen forgása folyamatában igazsággá átalakul. Mi tehát azon vádak, mellyek a Leipziger Allgem. Zeitung ellen intéztettek, a fiatal népsajtó, vagyis a valódi sajtó ellen intézett vádaknak tekinthetők, mert magából érthető, mikint a sajtó azzá igazán nem lehet a nélkül, hogy az ennek lényegében gyökerezett kifejlődési stadiumokon átesett volna. De a népsajtó kárhóztatása a political népszellem kárhóztatásával ugyanazonul. Mi azonban czikkünk elején a német sajtó jövődjét csak látszólag borultnak jellemzők. S így van, mert az egy lét elleni küzdelem e lét elismertetésének, valóságának s hatalmának első alakja. S csak e vita képes a kormányt úgy, mint a népet s a sajtót magát a sajtónak valódi s szükséges feljogosítása felől meggyőzni. Csak ez bizonyíthatja be, engedmény e vagy szükségesség, káprázat-e vagy igazság.”

E fordítás nyilvánvalóan, eredendő okok miatt nem tudatosíthatta MARX szerzőségét. Értékében talán elmarad a korai ENGELS-ismeret mögött. Mégis: érdekes dokumentum a marxizmus irodalmának hazai történetében: a magyar újságolvasó már 1843-ban találkozott marxi gondolatokkal.

ZSOLDOS JENŐ

¹⁶ *Hírnök* 1843. jan. 26-i 8. sz. 4. l.